

บทนำ

เราสามารถให้คำนิยามคำสำคัญของโครงการฯ ย่อยข้างต้น 3 คำ คือ วัฒนธรรมไทย กรุงเทพฯ และ ชาวตะวันตก

วัฒนธรรมไทย

สำหรับคำว่า “วัฒนธรรม” เราอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมมีความหมายกว้างแบบตะวันตกและแคบลงแบบไทยๆ วัฒนธรรมแรกเป็นวัฒนธรรมแบบกว้างๆ คือ

1. วัฒนธรรมยุคแรก วัฒนธรรมคือชนชั้นสูง

ในยุคกรีก อาร์คิโลกัส (Archilocus) แยกความปรารถนากับหน้าที่ที่ออกจากกัน บรรดาสื่อกลางที่เปลี่ยนความปรารถนาเป็นหน้าที่ จากธรรมชาติสู่สังคม คือ ศิลปะการประพันธ์และวรรณกรรมต่างๆ

คำว่า Culture ทั้งในภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสมีรากศัพท์มาจากภาษากรีกลาติน หมายถึง การเพาะปลูก กลุ่มคำในภาษาไทยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมจึงมีคำว่า “อบ” “รม” “บ่ม” “เพาะ” “ปลูก” “ฝัง” “ขัด” “กลา” เป็นต้น

กระบวนการทางวัฒนธรรมส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่ใช้สมอง ใช้ปัญญา ส่วนกิจกรรมของการใช้แรงงานไม่ถือเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม เพราะฉะนั้น พวกนายทาสที่ไม่ต้องออกแรงแต่อาศัยผลผลิตจากข้าทาสจึงเข้าถึงกิจกรรมการใช้สมองและปัญญาดังกล่าว รูปแบบการใช้ชีวิตของเจ้านายจึงเป็นการถกเถียงปรัชญา การดื่มด่ำกับโคลงกลอนจนกลายเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นสูง หรือวัฒนธรรมแบบเบื่องบน (Elitist)

2. วัฒนธรรมในความหมายแห่งความเสมอภาค

หลังปี พ.ศ. 2391 ระบบศักดินาในประเทศตะวันตกเริ่มล่มสลายลง ความคิดเรื่องเสมอภาคกำลังเฟื่องฟู กุสตาฟ เคลมม (Gustav Klemm) ใช้คำว่าวัฒนธรรมในความหมายว่า “ทุกอย่างที่คนสร้างขึ้นเพิ่มเติมจากธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นการเผาศพ การทำพิธี การปั้นหม้อ การทำลูกปัดเครื่องประดับก็ตาม” วัฒนธรรมแตกต่างทางชนิดเท่านั้น ไม่ใช่ทางระดับที่จะบอกว่าใครเหนือกว่าใคร ใครดีกว่าใคร แต่พอเริ่มจะมีความเสมอภาคกันระหว่างวัฒนธรรม วัฒนธรรมแบบยุโรปก็ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของประเทศอาณานิคมหมดไป

3. วัฒนธรรมแบบยุโรป (Eurocentricism)

แต่ในเวลาต่อมาความหมายของวัฒนธรรมแห่งความเสมอภาคก็ถูกลัทธิล่าอาณานิคมเข้าครอบงำ วัฒนธรรมแห่งความเสมอภาคจึงกลายเป็นวัฒนธรรมแบบยุโรปภายใต้ข้ออ้างว่าเป็น “ภารกิจ

ของชนผิวขาว” ที่ต้องการทำให้คนป่าเถื่อนมีความศิวิไลซ์ มีอารยธรรมมากขึ้น อันหมายความว่า จะต้องนับถือศาสนาคริสต์ ต้องมีลักษณะปัจเจกนิยม ต้องพัฒนาลักษณะนิยมความสุขทางวัตถุ

4. วัฒนธรรมคือการต่อต้าน

หลังจากนั้นเกิดกระแสใหม่มาแรงว่า วัฒนธรรม คือ การต่อต้าน วัฒนธรรมในความหมาย ถ้าสุดก็จะหมายถึง รูปแบบการดำรงชีวิตที่เป็นของแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่น ของแต่ละชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่เหมือนใคร ไม่จำเป็นต้องไปจัดอันดับเข้าแถวสู่ขั้นบันไดเพื่อไต่ไปสู่มาตรฐาน โดยนัยยะนี้ วัฒนธรรมจึงมีความหมายในเชิงปฏิเสธและต่อต้านความพยายามที่จะทำให้ทุกชาติ ทุกสังคม และทุกคนมีลักษณะเป็นสากลแบบเดียวกันหมด¹

ส่วนวัฒนธรรมในแบบไทยๆ นั้นมีคำจำกัดความ 2 ความหมายที่น่าสนใจ คือ ความหมายของ คำว่าวัฒนธรรมของ ดร.วิระ บำรุงรักษา ผู้ให้คำนิยามในบทความเรื่อง “นานาทศนะกับ วัฒนธรรม” พ.ศ. 2525 ว่า “วัฒนธรรม คือ ส่วนประกอบที่สลับซับซ้อนทั้งหมดของลักษณะอันชัดเจนของจิตวิญญาณ วัตถุ สติปัญญาและอารมณ์ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นสังคมหรือหมู่คณะ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงเฉพาะเพียง ศิลปะและวรรณกรรมเท่านั้น แต่หมายรวมถึง ฐานนิยมต่างๆ ของชีวิต สิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ ของมนุษย์ ระบบค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและความเชื่อ”

ดร. เฉลียว นูร์ภักดี ให้คำจำกัดความในบทความเดียวกันว่า “วัฒนธรรม คือ วิถีดำเนินชีวิตทุก ด้านของคนทั้งมวลในสังคม ซึ่งหมายถึงวิถีกระทำสิ่งต่างๆ ทุกอย่างทั้งหมดทั้งสิ้น นับตั้งแต่ วิถีกิน วิถี อยู่ วิถีแต่งกาย วิถีทำงาน วิถีพักผ่อน วิถีแสดงอารมณ์ วิถีสื่อความ วิถีจราจรและขนส่ง วิถีอยู่ร่วมกัน เป็นหมู่คณะ ตลอดจนวิถีแสดงความสุขทางใจ และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิตทั้งเครื่องมือ เครื่องใช้ หรือวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่นำมาใช้เพื่อการเหล่านั้น ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไม่ว่าสิ่งของ เหล่านั้นจะเป็นสิ่งที่นำมาจากธรรมชาติ หรือ คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ก็ตาม”

ดังนั้น หากจะนิยามคำว่า “วัฒนธรรม” ในที่นี้ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับหัวข้อ โครงการวิจัยย่อย วัฒนธรรม ในความหมายแบบกว้างๆ จึงถูกจำกัดลงเฉพาะวัฒนธรรมของไทยที่ ปรากฏในกรุงเทพฯ “วัฒนธรรมไทย” จึงหมายถึง วิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยและหมาย รวมถึงวิถีกระทำสิ่งต่างๆ ที่มีระบบค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและความเชื่อเป็นกรอบการ กระทำ

¹ กาญจนา แก้วเทพ “นานาคความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม”, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 เดือน มกราคม 2530, หน้า 16-18.

วัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างแยกไม่ออก และมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งซึ่งใช้สำหรับประกอบกิจกรรมต่างๆ และกิจกรรมอันหลากหลายในพื้นที่เหล่านี้ก็จะประกอบกันขึ้นจนกลายเป็นสังคมระดับชุมชน หรือเมือง ที่มีความซับซ้อนแตกต่างกันและปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ก็เกิดขึ้นที่ “กรุงเทพฯ” ด้วย กรุงเทพฯ จึงเป็นเมืองที่มีชีวิตและเต็มไปด้วยผู้คนต่างๆ มาเป็นเวลานานแล้ว โดยในแต่ละสมัยก็จะมีพัฒนาการและความเป็นไปของเมืองที่แตกต่างกัน

กรุงเทพฯ

มุมมองที่เกี่ยวข้องกับเมืองที่มีชื่อว่า “กรุงเทพฯ” นั้น มีความซับซ้อนและหลากหลายมาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและการประกอบกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งของกรุงเทพฯ

“กรุงเทพฯ” เป็นชื่อเมืองหลวงที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและมีฐานะเป็น “เมืองหลวง” ของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีนามว่า “กรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา”² ดังนั้น “กรุงเทพฯ” ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงหมายถึงพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในสมัยปัจจุบัน แต่ภายหลังการสร้างเมืองหลวงใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2325 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชื่อเมือง “กรุงเทพฯ” ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้จึงหมายถึง พื้นที่เดียวกันกับ “กรุงเทพฯ” ในสมัยปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หากศึกษาถึงพัฒนาการของ “กรุงเทพฯ” ในสมัยอดีตจะพบว่าชื่อเมือง “กรุงเทพฯ” นั้นกลับไม่ปรากฏในเอกสารใดเลย นอกจาก เอกสารฝ่ายไทยที่มีการบันทึกถึงชื่ออย่างเป็นทางการของกรุงเทพฯ ซึ่งมีความยาวมาก แต่กลับปรากฏคำเรียกกรุงเทพฯ เป็นชื่อเมือง “บางกอก” และ “ธนบุรี” และเมืองดังกล่าวนี้ก็เป็นที่อยู่ของพ่อค้าและนักเดินเรือชาวต่างชาติในฐานะเมืองท่าตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว³ โดยในสมัยอยุธยาตอนปลาย บางกอกหรือธนบุรีมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ ดังที่ปรากฏเนื้อหาอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์ ซึ่งได้กล่าวถึง

² ศิลปากร, กรม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63 เรื่องกรุงเทพฯ CD Rom ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1-82 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. 2475-2537) หน้า 14-15.

³ มีการกล่าวถึง “พระขนอนทณบุรี” ในพระราชไอยการอาชญาหลวง ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นเอกสารเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานพระวินิจฉัยว่า กฎหมายมาตราดังกล่าวนี้ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111)

การก่อกำแพงใหญ่บริเวณสองฟากแม่น้ำของเมืองธนบุรี รวมทั้งการใช้โซ่โซ่ขึงขวางแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อป้องกันการจู่โจมทางน้ำ⁴

มีความเป็นไปได้ที่ความเป็นมาของเมืองบางกอก หรือ เมืองธนบุรีนั้น อาจมีขึ้นก่อนรัชสมัย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) แห่งกรุงศรีอยุธยา โดยอาจย้อนหลังไปได้ถึงรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034-2072) ซึ่งหากพิจารณาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. 2061 โปรตุเกสได้เข้ามาทำสัญญาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ก็พระราชทานให้ชาวโปรตุเกสตั้งสถานีการค้าเมืองปัตตานีและทำการค้าขายได้ตาม ประสงค์⁵ และต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2065 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระไชยราชา (พ.ศ. 2077-2098) ก็ได้มีการขุดคลองลัดขึ้นที่เมืองบางกอก⁶ คลองลัดดังกล่าวนี้ คือ แม่น้ำเจ้าพระยาส่วนที่ไหลผ่านบริเวณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และวัดอรุณราชวรารามฯ ส่วนเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมในปัจจุบันก็คือ คลองบางกอกน้อยเชื่อมไปจนถึงคลองบางกอกใหญ่

ทั้งสองเหตุการณ์น่าจะแสดงให้เห็นถึงเค้าเงื่อนบางประการเกี่ยวกับเมืองบางกอกหรือธนบุรี กล่าวคือ แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่และฐานะความสำคัญบางประการของเมืองบางกอก โดยนัยของการขุดคลองลัดที่บางกอกนั้น อาจตีความได้ว่า เป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวกและรองรับการคมนาคมที่มีมากขึ้น เนื่องจากทางน้ำเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณเมืองบางกอกนั้นมีความคดเคี้ยว และไหล อ้อมเข้าไปในแผ่นดิน จนทำให้เกิดความลำบากและเสียเวลาในการเดินทางเป็นอย่างมาก นอกจากนี้จะมีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว หากย้อนหลังไปในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ยังปรากฏว่ามี การขุดลอกคลองสำโรงเพื่อให้เรือขนาดใหญ่สามารถเดินทางเข้ามาได้⁷ ดังนั้นจึงอาจตีความได้ว่า ทั้ง การขุดลอกคลองที่สำโรงและการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยานี้ เป็นการลงทุนทางด้านสาธารณูปโภค ของรัฐ โดยเฉพาะการขุดลอกคลองสำโรงนั้นมีจุดประสงค์ชัดเจนที่ระบุว่าเป็นการอำนวยความสะดวก ให้แก่ “เรือใหญ่” ก็น่าจะแสดงให้เห็นถึง “บรรยากาศทางการค้า” ของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่

⁴ สมเด็จพระพนรัตน์, พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา , 2414) หน้า 470-471.

⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร์, 2505) หน้า 144.

⁶ ปีการขุดคลองลัดที่บางกอกในพงสาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ระบุไว้เป็นจุลศักราช 884 ซึ่งเทียบ เป็นพุทธศักราช พ.ศ. 2065 คลาดเคลื่อนจากช่วงเวลาขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระไชยราชา (2077-2098), ดู สมเด็จพระพนรัตน์ พงสาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 580.

⁷ สมเด็จพระพนรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 17.

จะต้องมีเมืองท่าและด่านเก็บอากรและค่าธรรมเนียมเรือสินค้า ซึ่งในที่นี้น่าจะเชื่อมโยงไปได้ถึงเมืองบางกอก หรือธนบุรีนั่นเอง

ในสมัยอยุธยาตอนปลายตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231) และต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231-2246) เมืองบางกอก หรือ ธนบุรี ได้ปรากฏฐานะที่สำคัญอีกประการหนึ่งนอกเหนือไปจากฐานะด้านการค้าระหว่างประเทศ กล่าวคือ มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์และความสำคัญดังกล่าวก็ปรากฏอยู่ทั้งในเอกสารฝ่ายไทยและเอกสารชาวต่างชาติ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“อยู่มาเพลานึ่ง เจ้าพระยาสมุหนายกกราบทูลพระกรุณาว่า เมืองพระพิษณุโลกเป็นหัวเมืองใหญ่ฝ่ายเหนือ แลที่ทางซึ่งจะรับราชศักรเพื่อจะมีมานั้น เห็นมีผู้มั่นคง แลจะขอพระราชทานก่อป้อมใหญ่ไว้สำหรับเมือง อนึ่ง ฝ่ายข้างปากใต้เล่า ขอให้ก่อป้อมใหญ่ไว้ ณ เมืองธนบุรีทั้งสองฟากแม่น้ำ แลจะทำสายโซ่อันใหญ่ซึ่งขวางน้ำคลองถึงกันทั้งสองฟากสำหรับป้องกันอริราชไพรีทางทะเล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสเห็นชอบโดยถ้อยคำ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์กราบทูลนั้น แลทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นแม่กองก่อป้อม ณ เมืองพิษณุโลกแลเมืองธนบุรีนั้นแล้วเสร็จทั้งสองตำบล”⁸

สำหรับเอกสารชาวต่างชาตินั้น ก็ปรากฏความสำคัญของเมืองบางกอก หรือธนบุรีในฐานะพื้นที่ยุทธศาสตร์ เช่นเดียวกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ต่อมาไม่ช้า โปรดเกล้าฯ ให้วิชาเยนทร์และฉันลงไปเมืองบางกอกเพื่อสร้างป้อมปราการ ขึ้นอีกป้อมหนึ่งสำหรับมอบให้ทหารฝรั่งเศสควบคุม ทหารฝรั่งเศสนั้น พระนารายณ์มหาราชได้ทรงขอให้ส่งออกมาพร้อมกับคณะทูตไทยที่ได้เดินทางออกไปกับเซวาลิเออร์ เดอ โซมองต์ เราได้วาดรูปป้อมปราการมีหอรบเป็นรูปห้าเหลี่ยม โดยเหตุที่บางกอกเป็นกุญแจของพระราชอาณาจักรนี้ จึงมีทหารอยู่สองกองๆ ละสี่สิบคน ควบคุมป้อมขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยม”⁹

⁸ สมเด็จพระพนรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 470-471.

⁹ จดหมายเหตุฟอร์บิง แปลโดย หม่อมเจ้าคำรัสดำรง, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทวะวงสวโรทัย วันที่ 7 เมษายน 2486 (กรุงเทพฯ: บริษัทโสภณพิพัฒนาการ, 2468), หน้า 99-100.

สายโซ่ที่ขึงขวางระหว่างสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยานั้น นอกจากจะทำขึ้นเพื่อป้องกันการจู่โจมของข้าศึกศัตรูทางน้ำแล้ว ปรากฏว่า ทหารชาวฝรั่งเศสชื่อ ฟอรั้ง ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ขณะที่คนมาประจำการอยู่ที่ป้อมบางกอกว่า เกิดมีกบฏมักกะสันขึ้น และได้ล่องเรือหลบหนีมายังเมืองบางกอก แต่ไม่สามารถแล่นเรือออกไปยังปากน้ำได้ เนื่องจากติดสายโซ่ที่ขึงขวางแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁰

นอกจากจะกล่าวถึงฐานะความสำคัญต่างๆ ของเมืองบางกอกแล้ว เอกสารชาวต่างชาติบางชุด ยังได้บรรยายให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในเมืองบางกอกในช่วงเวลานั้นด้วย ดังนี้

“๕. บรรดาเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำสายนี้

บนเส้นแม่น้ำสายนี้ ห่างจากทะเลลึกเข้าไป ๑๐ ลี เป็นที่ตั้งของเมืองบางกอกและข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวว่า คนชาวสยามไม่นิยมปลูกบ้านเรือนอยู่ตามชายฝั่งทะเลลึก ซึ่งความจริงก็อยู่ห่างจากตัวเมืองไม่ถึงวัน แต่มักชอบไปปลูกที่พักอาศัยอยู่ตามชายแม่น้ำที่ขึ้นล่องสะดวกแก่การค้าทางทะเลเสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนนามตำบลแหล่งแห่งที่ตำบลนี้ ก็น่าจะเรียกว่า เมืองท่าเรือ ก็ถูกชาวต่างประเทศแปลงนามเสียหมดสิ้น เช่น เมืองบางกอก ก็เรียก ธน เขียนเป็นภาษาสยาม และคำว่า บางกอก (Bancok) มีมาให้เรียกอย่างไรก็ไม่มีใครรู้ ทั้งๆ ที่ชื่อตำบลของสยามมักขึ้นต้นด้วยคำว่า บ้าน (Ban) อันหมายความว่าหมู่บ้านก็ตาม”¹¹

ในมุมมองของลาลูแบร์นั้น เมืองบางกอก ก็คือ “เมืองท่า” หรือ “เมืองท่าเรือ” หน้าที่สำคัญของเมืองท่าก็คือ การตรวจตราเรือที่ผ่านเข้า-ออก และการจัดเก็บอากรรวมไปถึงธรรมเนียมต่างๆ ซึ่งการเข้าออกของเรือแต่ละลำนั้นก็ปรากฏขั้นตอนต่างๆ ที่จำเป็นจะต้องปฏิบัติก่อน การเข้าไปติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาโดยตรง โดยชาวต่างชาติจะต้องแจ้งรายละเอียดต่างๆ หน้าที่ และจำนวนบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่เดินทางเข้ามาด้วย จำนวนปืนใหญ่ จุดประสงค์ที่ต้องการติดต่อกับกรุงศรีอยุธยากับเจ้าเมืองบางกอก ซึ่งจะจัดทำรายงานส่งต่อไปยังราชสำนัก และจะเป็นผู้ดูแลโดยจัดที่พักรับรองให้แก่ชาวต่างชาติใน

¹⁰ เล่มเดียวกัน, หน้า 116-134.

¹¹ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า วังบูรพา, 2510) หน้า 14.

ระหว่างที่รอการอนุญาตในการเดินทางเข้าไปติดต่อกองศรีอยุธยา¹² และภายหลังจากที่ติดต่อกับทาง
กรุงศรีอยุธยาเรียบร้อยแล้วก็จะมีการบวกร่างต่างๆ อีก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“...ในทำนองเดียวกัน เมื่อเรือจะกลับออกไป และเมื่อผ่านด่านภาษีที่บ้านตะนาวอีก ก็
จะต้องหยุดทอศมอ เพื่อแจ้งให้ทราบว่าจะออกเดินทางไปไหน มีสินค้าสัมภาระและบรรทุก
ใครออกไปบ้าง ในเรื่องเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัตินั้น ผู้ที่จะออกไปจะต้องได้รับหนังสือ
พระราชทานสำคัญเสียก่อน เรียกว่า ตรา หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือ เอกสารใช้แทนหนังสือเดินทาง
(ใบผ่าน) ซึ่งจะต้องนำไปแสดงที่ด่านภาษีบางกอก ซึ่ง ณ ที่นี้เรือจะต้องหยุดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อ
จ่ายอากรแผ่นดินสำหรับเรือและสินค้า หากไม่ปฏิบัติตามนี้แล้ว ไม่ว่าจะป็นนายเรือหรือ
เจ้านายอื่นๆ ก็ตาม จะถูกยึดเรือทันที ... วันที่ ๒๔ ข้าพเจ้าได้กลับมาลงเรืออีกครั้งหนึ่ง และ
หลังจากขนสัมภาระต่างๆ ขึ้นเรือ ก็ได้ออกเรือล่องไปตามแม่น้ำ ที่นี้เราได้ขึ้นพระราชสาสน์
ของพระเจ้ากรุงสยามให้แก่เจ้าเมือง ในการนี้ เจ้าเมืองได้จัดคักสามชั้นให้เราอยู่ เป็นคัก
ค่อนข้างใหญ่ยาว ๘ ฟาธอมและกว้าง ๕ ฟาธอม เป็นที่ที่นอนอยู่และสะดวกสบายมาก...”¹³

ดังนั้น หากพิจารณาจากเนื้อหาต่างๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ฐานะความสำคัญของ
กรุงเทพฯ ซึ่งก็คือ เมืองบางกอก หรือ ธนบุรี ในสมัยอยุธยา นั้น มี 2 ประการ คือ การเป็นเมืองท่า และ
การเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญ¹⁴ ซึ่งบทบาทประการหลังนี้ได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในระหว่างปลายรัช
สมัยสมเด็จพระนารายณ์และต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้ ราชสำนัก
สยามได้เกิดความขัดแย้งขึ้นกับชาวฝรั่งเศส แต่ก็ไม่ได้ทำให้การค้าขายกับชาวตะวันตกหยุดชะงักและ
ในช่วงเวลาต่อมาก็ได้มีการเจรจาไกล่เกลี่ยระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นที่เรียบร้อย¹⁵

¹² บาทหลวงกรวิทย์ ดาซาร์ต, “บาทหลวงดาซาร์ตและคณะเดินทางมาถึงประเทศสยาม” จดหมายเหตุการ
เดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงดาซาร์ต ค.ศ. 1687-1688(พ.ศ. 2220-2221), แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519, หน้า 61-62.

¹³ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 แปลโดย ไพโรจน์
เกษมมั่นคง. (ม.ป.ท., 2512), หน้า 105-107.

¹⁴ รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับฐานะดังกล่าวนี้จะขอลำถึงในหัวข้อ นิยามของชาวตะวันตก

¹⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาแต่ครั้งกรุงศรี
อยุธยา ตอนแผ่นดินพระเพทราชา ภาคที่ 3 แปลโดย อรุณ อมาตยกุล พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน

บทบาทของเมืองธนบุรีในสมัยอยุธยาสิ้นสุดลงพร้อมกับการเสียกรุงครั้งที่ 2 ซึ่งในสงครามครั้งนี้ ปรากฏว่า ฝ่ายสยามเองก็ได้มีการป้องกันการจู่โจมทางน้ำ โดยให้ขุนนางภายในราชสำนัก คือ พระยารัตนาธิเบศรคุมกองทัพเมืองนครราชสีมา อนุรักษ์เมืองธนบุรีไว้¹⁶ แต่ในที่สุดก็ไม่สามารถต้านทานทัพพม่าที่บุกมาตีเมืองราชบุรีจนได้รับชัยชนะ และทัพดังกล่าวนี้ก็ได้อพยพตัวต่อมายังเมืองธนบุรี โดยที่ผู้คุมกองทัพฝ่ายสยามถอนตัวและหนีกลับไปยังกรุงศรีอยุธยา พม่าจึงสามารถยึดครองธนบุรีได้อย่างง่ายดาย จนกระทั่งได้มีการแต่งตั้งนายทองอินเป็นผู้รักษาเมืองธนบุรี

สภาวะร้างผู้ปกครองเมืองธนบุรีดำเนินต่อไปอีกไม่นาน พระยาดากก็ได้รวบรวมไพร่พลและทำการฟื้นฟูอาณาจักรสยามขึ้นใหม่อีกครั้ง จากนั้น ได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าตากสินและใช้เมืองธนบุรีเป็นทั้งศูนย์บัญชาการรบ และการจัดระเบียบบ้านเมือง จึงทำให้ธนบุรีมีความสำคัญมากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะธนบุรีฝั่งตะวันตก ซึ่งได้มีการสร้างพระราชวัง (ชั่วคราว) ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยที่ บทบาทเดิมของเมือง โดยเฉพาะด้านการค้า ก็ยังคงมีความสำคัญอยู่ ตลอดระยะเวลา 15 ปี ทั้งในฐานะที่เป็นทั้ง "เมืองท่า" และ "เมืองหลวง" และบทบาทดังกล่าวนี้ ก็ได้เป็นแบบแผนสืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ในฐานะ "เมืองท่า" ควบคู่กับ "เมืองหลวง" ได้ย้ายมาอยู่บริเวณเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก ตามการสร้างพระราชวังแห่งใหม่ขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวนี้ ดังนั้น กิจกรรมต่างๆ ในช่วงเวลานี้ จึงเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในธนบุรีฝั่งตะวันออก ซึ่งเป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่เสียเป็นส่วนใหญ่ รายละเอียดต่างๆ ในส่วนนี้จะขอกกล่าวถึงในบทต่อไป

ดังนั้น หากจะให้คำนิยามเกี่ยวกับ "กรุงเทพฯ" โดยสรุปความจากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด "กรุงเทพฯ" จึงหมายถึง เมืองหลวงของประเทศไทยสมัยปัจจุบันที่มีพัฒนาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรมมายาวนาน ซึ่งอาจย้อนหลังไปได้ถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยมีกิจกรรมสำคัญที่เป็นไปเพื่อจุดประสงค์ทางการค้า แต่ด้วยตำแหน่งที่ตั้งของกรุงเทพฯ ซึ่งมีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ จึงทำให้กรุงเทพฯ มีฐานะเป็นทั้ง "เมืองท่า" และ "เมืองหลวง" ที่มีกระบวนการและปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

พระราชทานเพลิงศพ ร.อ. พิพัฒน์ พิพัฒนสรการ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร (ม.ป.ท., 2510) หน้า 525.

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2505), หน้า 418.

ชาวตะวันตก

ชาวตะวันตกในงานวิจัยเล่มนี้ มีฐานะเป็นทั้งผู้สังเกตการณ์ สังคมและวัฒนธรรมไทยและเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทางวัฒนธรรมขึ้น

การเข้ามาของชาวตะวันตกในประวัติศาสตร์ไทยเริ่มต้นขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2061 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในช่วงเวลานั้นได้มีชาวโปรตุเกสเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ก็ทรงยินดีรับไมตรีนั้น รวมทั้งได้พระราชทานให้ชาวโปรตุเกสสามารถตั้งสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาและปัตตานีได้

ช่วงเวลาต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ฝ่ายสยามได้มีการส่งทูตไปเมืองกัวของโปรตุเกสเมื่อปี พ.ศ. 2149 เพื่อแจ้งให้ทราบว่าสยามมีพระมหากษัตริย์องค์ใหม่แล้ว รวมทั้งได้ขอร้องให้ผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสส่งพ่อค้าไปทำการค้ากับสยาม อย่างไรก็ตาม ทางโปรตุเกสเองก็ไม่พอใจและหวาดระแวงท่าทีของสยามที่เริ่มสนิทสนมกับฮอลันดามากขึ้น จนถึงกับส่งทูตไปยังราชสำนักฮอลันดาในปี พ.ศ. 2150 และต่อมาในปี พ.ศ. 2159 ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ฝ่ายสยามได้ส่งทูตไปที่เมืองกัวอีก เพื่อขอร้องให้โปรตุเกสช่วยต่อต้านพม่า โดยจะยกเมืองท่ามะละเกาะให้เป็นการตอบแทน ภายหลัง เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับโปรตุเกสก็เสื่อมลง และ 1 ปีต่อมา (พ.ศ. 2160) ก็ปรากฏว่า ไทยได้ให้สิทธิพิเศษในการซื้อหนังสัตว์แก่ฮอลันดา¹⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาวตะวันตกยังคงดำเนินต่อมา และเจริญขึ้นสูงสุดในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งปรากฏว่า มีเอกสารชาวตะวันตกเป็นจำนวนมากที่ได้กล่าวถึงการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาและมีเนื้อหาบางส่วนบรรยายถึงสภาพของกรุงศรีอยุธยาไว้ด้วย เช่น กล่าวถึงขนาดของเมืองอยุธยาซึ่งใหญ่กว่าเมืองปารีส ประกอบไปด้วยบ้านเรือนที่ล้อมโอบและวัดที่สวยงาม¹⁸ เอกสารสำคัญที่กล่าวได้ว่าเป็นบันทึกทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับสยามมากที่สุดก็คือ จดหมายเหตุของลาลูแบร์

ในช่วงเวลานี้ มีเอกสารของชาวตะวันตกที่กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก นอกจากจะแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางด้านการค้าและการทูตของกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังมีเนื้อหาอีกหลายส่วนที่แสดงนัยยะสำคัญ ซึ่งไม่ปรากฏในพงศาวดารฝ่ายไทยด้วย อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะไม่ขอทำการสรุปและวิเคราะห์เนื้อหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับชาวตะวันตกต่างๆ ว่าเป็นเรื่องการ

¹⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยกับต่างประเทศ, 2529, หน้า 150.

¹⁸ Alec Waugh, Bangkok : Story of a city, Bangkok : Orientation Ltd., 1990, p. 13.

ถ่วงดุลทางการเมือง เนื่องจากยังมีประเด็นที่น่าสนใจอื่นๆ ที่สามารถนำมาตีความใหม่ได้ โดยเฉพาะ เหตุผลทางการค้าและการเมืองภายใน

การที่ชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทในราชสำนักสยามนั้น มีมาก่อนหน้ารัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์แล้ว โดยอาจพิจารณาได้จาก การที่ราชสำนักอยุธยาให้ศักดิ์นาแก่พ่อค้าชาวตะวันตก ดังที่ปรากฏใน “พระไอยการตำแหน่งพลเรือน” ที่ตราขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ดังนี้

“นายเรือปาก ๔ วาขึ้นไป นา ๔๐๐

จีนแขกฝรั่งอังกฤษสำเภาใหญ่...”¹⁹

การให้ตำแหน่งนาพลเรือนแก่ชาวต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงการที่ชาวต่างชาติจำนวนมากเข้ามาทำการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งต้องมีการจัดระเบียบและกำหนดสถานภาพทางสังคมภายในราชอาณาจักรอยุธยาให้แก่พ่อค้าเหล่านั้น นอกจากนี้ ยังอาจตีความได้ว่า การจัดระเบียบด้านสภาพทางสังคมให้แก่บรรดาพ่อค้า เป็นการทำให้พ่อค้าเหล่านี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในระบบราชการของอยุธยา โดยความสามารถและประสบการณ์ต่างๆ ของพ่อค้าจะถูกนำมาใช้เป็นเกณฑ์สำหรับการค้าของรัฐสยาม²⁰

ดังนั้น หากพิจารณาจากเนื้อหาข้างต้นจะพบว่า การที่ชาวต่างชาติจะเข้ามามีบทบาทในราชสำนักสยามไม่ใช่เรื่องที่แปลกใหม่เลย ในทางตรงกันข้าม ราชสำนักสยามกลับมองว่า ชาวต่างชาติเหล่านี้จะสร้างประโยชน์ให้ตน

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้น ปรากฏว่า มีการแต่งตั้งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสถึง 2 ครั้ง โดยในครั้งแรกการเจรจาทางการทูตยังไม่สำเร็จ เนื่องจากเรื่องของคณะทูตสยามอับปางลงเสียก่อน ต่อมาได้มีการส่งราชทูตไทยไปยังประเทศฝรั่งเศสอีก จนกระทั่งต้นปี พ.ศ. 2228 ราชทูตสยามได้กลับมายังราชสำนักอยุธยาพร้อมกับคณะทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 โดยมีเซอวาลิเออร์ เดอ โชมองต์เป็นราชทูต ฝรั่งเศส เดอ ชัวซี เป็นผู้ช่วยและได้รับมอบหน้าที่ให้เปลี่ยนศาสนาของ

¹⁹ ร. แลงกาศ์, รวบรวม, กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 235.

²⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “อยุธยา ราชธานีและเมืองท่าของสยาม สายสัมพันธ์กับจีนในพุทธศตวรรษที่ 19-20”, อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 153.

สมเด็จพระนารายณ์ นอกจากนี้ ยังมีนายทหารอีก 2 นาย คือ เซอวาลีเอร์ เดอ ฟอร์แบง ซึ่งเป็นผู้ฝึกหัด การทหารแบบยุโรปให้แก่ทหารสยามและ เดอ ลามาร์ ซึ่งเป็นผู้จัดกองทัพและเป็นวิศวกรสร้างป้อม ปรากรที่เมืองบางกอก ทั้งสองฝั่งปากแม่น้ำ ทั้งนี้เพื่อป้องกันศัตรูและการจู่โจมทางน้ำ โดยในการนี้ สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (ฟอลคอน) เป็นผู้ควบคุมการสร้าง ป้อมเมือง บางกอกทั้งฝั่งตะวันออก (ฝั่งพระนคร) ซึ่งมีชื่อเรียกว่า ป้อมวิไชยเอนทร์ และฝั่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) ซึ่ง มีชื่อเรียกว่า ป้อมวิชัยประสิทธิ์

จะเห็นได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ชาวตะวันตกมีบทบาทภายในราชสำนักสยามเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะ คอนสแตนติน ฟอลคอน หรือ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ซึ่งแต่เดิมเป็นชาวกรีก ได้เข้ามารับ ราชการอยู่ในราชสำนักสยามและได้กลายเป็นขุนนางคนสนิทของสมเด็จพระนารายณ์ด้วย ส่วนเซอวาลี เอร์ เดอ ฟอร์แบงที่เพิ่งเข้ามายังราชสำนักสยามไม่นานนั้น ก็กลายเป็น “เจ้าเมืองบางกอก” ไปเสียแล้ว²¹ และเป็นผู้ดูแลควบคุมป้อมบางกอกฝั่งตะวันตก ส่วนมองซิเออร์ เคฟาร์ซ เป็นผู้ควบคุมป้อมเมือง บางกอกฝั่งตะวันออก

จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เอง ทำให้นักวิชาการบางท่านมองว่า การยกเมืองบางกอกรวมทั้งกรณี การยกเมืองมะริดให้อยู่ในความดูแลของฝรั่งเศส น่าจะมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งของ การเมืองภายในราชสำนัก สยาม²² ระหว่างกลุ่มผู้มีอำนาจเดิม คือ สมเด็จพระนารายณ์ ฟอลคอนและ โภชาป่าน กับกลุ่มอำนาจใหม่ คือ พระเพทราชา เจ้ากรมช้าง การถ่วงดุลอำนาจภายในระหว่างกษัตริย์ กับกลุ่มขุนนางในราชสำนักอยุธยานี้อาจพิจารณาได้จากเนื้อหาความในจดหมายเหตุฉบับหนึ่งที่ระบุถึง การมืออยู่ของกองทัพต่างชาติรักษาพระองค์ในสมเด็จพระนารายณ์หลายกอง ซึ่งกองหนึ่งเป็นชาว ยุโรปที่เดินทางมาจากประเทศต่างๆ แต่ส่วนมากแล้วเป็นชาวฝรั่งเศส โดยทหารกองหนึ่งจะมีจำนวนพล

²¹ ในจดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด ซึ่งเป็นเหตุการณ์ภายหลังการจลาจล ภายใน ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้ระบุว่า มองซิเออร์ เดอ ฟอร์แบง (หรือมีตำแหน่งฝ่ายสยาม เป็นออกพระศักดิ์สงคราม) จะต้องมารับตำแหน่งเป็นเจ้าเมือง “บางกอก” แต่ก็ไม่ได้อยู่ที่นั่น, ดู รายละเอียดหน้า 62.

²² ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์,” เอกสารประกอบคำบรรยายที่ สถาบันไทยคดีศึกษา (ม.ป.ท., 24 มกราคม 2523).

150 คน²³ เหตุการณ์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงไม่ไว้วางพระทัยขุนนางชาวสยามเลย

เหตุการณ์ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ดำเนินมาจนถึงจุดแตกหัก เมื่อพระเพทราชาทำการยึดอำนาจและฝ่ายพอลคอนได้ขอความช่วยเหลือด้านกำลังทหารจากนายพลเคฟาร์ซ ทหารฝ่ายสยามและฝรั่งเศสจึงเกิดปะทะกันขึ้น จนในที่สุดฝ่ายสยามได้ขับไล่ทหารฝรั่งเศสและทำการปิดล้อมอยู่ที่ป้อมเมืองบางกอก จนกระทั่งทั้งฝ่ายสยามและฝรั่งเศสตกลงเจรจาสงบศึกระหว่างกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ฝรั่งเศสคืนป้อมบางกอกให้แก่ไทย
2. ไทยยอมให้ฝรั่งเศสทุกคนออกนอกราชอาณาจักร
3. ไทยยอมคืนเรือกำปั่นที่เป็นของฝรั่งเศสมาแต่เดิมให้แก่ชาวฝรั่งเศส โดยพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาอมมอบเรือซึ่งมีปืน 75 กระบอกให้แก่มองสิเออร์ เคฟาร์จเพื่อลำเลียงคนออกนอกราชอาณาจักรสยาม²⁴

ภายหลังจากการขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกนอกราชอาณาจักรสยามแล้ว ปรากฏว่า ประเทศต่างๆ ในแถบยุโรปที่เคยติดต่อทำการค้าขายกับฝ่ายสยามก็เริ่มเหินห่างไป ทั้งนี้เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในยุโรปกล่าวคืออังกฤษกับฝรั่งเศสทำการแข่งขันกันทางการค้าและการเมืองในอเมริกาและอินเดีย ในช่วงปี พ.ศ. 2245-2256 เกิดสงครามสืบราชสมบัติในสเปน รวมทั้งสงคราม 7 ปี ในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2299-2306 อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้ก็ยังปรากฏว่ามีชาวยุโรปเข้ามาติดต่อกับอยุธยาอยู่บ้าง เช่น การมาเยือนของชาวฝรั่งเศส ชื่อเคอร์นัวร์ เมื่อปี พ.ศ. 2256 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ แต่เคอร์นัวร์ก็ได้แสดงความประหลาดใจที่บ้านเมืองร่วงโรยไม่เหมือนเมื่อ 50 ปีก่อน และไม่ได้เห็นเรือต่างประเทศจำนวนมาก หรือ เรือไทยไปมาค้าขายดังแต่ก่อน²⁵

การติดต่อกับชาวตะวันตกได้เกิดภาวะการชะงักงันไปจนถึงช่วงเสียกรุงครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ทำการรบติดพันอยู่นั้นก็ปรากฏว่า มีเรือกำปั่นอังกฤษจากเมืองสุหรัค ประเทศอินเดียเข้ามาช่วยสยามรบพม่าที่เมืองธนบุรีด้วย ดังนี้

²³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 81 จดหมายเหตุเรื่อง การจลาจลเมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, แปลโดยหลวงจินดาสนิท, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเถาทองแถม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม (ม.ป.ท., 2510), หน้า 15-16.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

²⁵ ศิลปากร, กรม, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ (กรุงเทพฯ: 2529), หน้า 170.

“ในขณะนั้น กำป็นอังกฤษถูกค้าล้าหนึ่ง บรรทุกผ้าสุหรัคเข้ามาจำหน่าย ณ กรุงเทพมหานคร โภษาธิบตีให้ล้ามถามแก่นายกำป็นว่า ถ้าพม่าเข้ามารบเอาเมืองธนบุรีอีก นายกำป็นจะอยู่ช่วยรบหรือไปเสีย นายกำป็นว่า จะอยู่ช่วยรบ แต่ขอให้ถ่ายมัดผ้าขึ้นฝากไว้ให้กำป็นเบาก่อน ครั้งถ่ายมัดผ้าขึ้นแล้วก็ถอยกำป็นล่องลงมาทอดอยู่ ณ ปากคลองบางกอกใหญ่ ครั้ง ณ เดือนยี่ เมษมาโบกียกเรือเข้ามาเมืองธนบุรีอีก ไม่มีใครอยู่รักษาเมืองและสู้รบพม่าเอาปืนใหญ่ขึ้นตั้งบนป้อมวิไชยเณทร์ฟากตะวันตก ยังได้ตอบกับปืนกำป็นจนเพลาค้ากำป็นจึงถอนสมอลอยขึ้นไปตามน้ำ ขึ้นไปทอดเหนือเมืองนนทบุรี และกองทัพพระยายมราชซึ่งตั้งอยู่เมืองนนท์นั้นก็เลิกหนีขึ้นไปเสีย มิได้ตั้งอยู่ต่อรบพม่า พม่าเข้าตั้งอยู่ที่ ณ เมืองธน แล้วจึงแบ่งทัพขึ้นมาตั้งค่าย ณ วัดเขมา ตลาดแก้วทั้งสองฟาก ครั้งเพลากลางคืน นายกำป็นจึงขอเรือกราบลงมาชักสลูบช่วงล่องไปไม่ให้มีปากเสียง ครั้งตรงค่ายพม่า ณ วัดเขมา ก็ให้จุดปืนรายแคมพร้อมกันทั้งสองข้างยิงค่ายพม่าทั้งสองฟาก พม่าต้องปืนล้มตาย ป่วยลำบากแตกหนีออกหลังค่าย ครั้งเพลาค้า น้ำขึ้นสลูบช่วงก็ถอยขึ้นมาหากำป็นใหญ่ซึ่งทอดอยู่เหนือเมืองนนท์”²⁶

จากที่กล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่า แม้จะอยู่ในช่วงเวลาระหว่างศึกสงครามก็ยังมีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามายังราชอาณาจักรสยามอยู่เช่นเดิม แม้ว่าในขณะนั้นทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษจะเลิกสนใจราชอาณาจักรสยามไปแล้วก็ตาม โดยหันไปให้ความสำคัญในการแข่งขันทั้งทางด้านการค้าและการเมืองที่ประเทศอินเดียและอเมริกาแทน แต่กลุ่มพ่อค้าที่ค้าขายอยู่ในพื้นที่โพ้นทะเล (ซึ่งอาจมาตั้งรกรากก่อนคณะทูตจากรัฐบาลมาเยือน) ก็ยังคงทำการค้ากับอาณาจักรอยุธยาอยู่เช่นเดิม และการติดต่อค้าขายดังกล่าวนี้ก็ยังคงดำเนินต่อไป แม้กระทั่งในช่วงการเสียกรุงครั้งที่ 2 และตลอดระยะเวลา 15 ปี ในการครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงสละเวลาทั้งหมดของพระองค์ในการฟื้นฟูประเทศ และทรงให้ความสำคัญด้านการค้าขายกับประเทศจีนมากกว่าก็ตาม ก็ยังปรากฏว่าพระองค์โปรดให้กัปตันฟรานซิส ไลท์ พ่อค้าชาวอังกฤษเป็นธุระในการจัดหาอาวุธที่ทันสมัยให้แก่กองทัพของพระองค์²⁷ และจากนั้นเป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับชาติตะวันตกต่างๆ ก็เริ่มดีขึ้นและมีความซับซ้อนมากขึ้น กล่าวคือ ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา บรรดาชาวตะวันตกชาติต่างๆ ก็ได้เข้ามาทำการติดต่อ

²⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า 418.

²⁷ ดูรายละเอียดใน ศิลปากร, กรม “พระยาราชกัปตันกับเอกสารเมืองกลาง,” นานาสาระประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: 2544), หน้า 20-26.

เจรจากับราชสำนักสยาม โดยส่วนหนึ่งตัดสินใจตั้งถิ่นฐานและพำนักอาศัยอยู่ในบางกอก จนสร้าง
คุณประโยชน์ต่างๆ ให้กับสยามเป็นอย่างมาก ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

ดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า ชาวตะวันตกในงานวิจัยเล่มนี้มีฐานะเป็นทั้งผู้สังเกตการณ์ จด
บันทึกความเป็นไปของสังคม วัฒนธรรมสยาม ตลอดจนเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทาง
วัฒนธรรมขึ้น ในสมัยอยุธยา นั้น ยังไม่เด่นชัดมากนัก ดังนั้นข้อคิดเห็นต่างๆ ของชาวตะวันตกจึงมี
ประโยชน์อย่างยิ่งในการมองย้อนกลับไปยังรากเหง้าที่แท้จริงของไทยเอง ผ่านมุมมองและการรับรู้
ต่างๆ ของชาวตะวันตก ทั้งนี้ น่าจะมีประโยชน์ในแง่การประยุกต์ใช้กับการติดต่อเจรจากับชาวต่างชาติ
ที่มาเยือนกรุงเทพฯ ในสมัยปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างบุคคลที่มีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่
แตกต่างกัน และนำไปสู่การเจรจา การตกลง หรือ ความรับรู้ที่ถูกต้องตรงกันนั่นเอง

และเพื่อให้ทราบถึงมุมมองต่างๆ ของชาวตะวันตก ตลอดจนการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับ
สังคม วัฒนธรรมไทยในกรุงเทพฯ จึงได้มีการค้นคว้าเอกสารต่างๆ ของชาวตะวันตกและเดินทางไป
ค้นคว้าเอกสารต้นฉบับที่เกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ เพิ่มเติมที่สำนักมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีสด้วย
เพื่อนำมาเรียบเรียงให้เห็นถึงพัฒนาการของมุมมองวัฒนธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยใน
กรุงเทพฯ จากมุมมองของชาวตะวันตก และได้มีการเปรียบเทียบเนื้อความจากเอกสารต่างๆ ของฝ่าย
ไทยด้วย เอกสารต่างๆ ที่ได้จากการค้นคว้าในครั้งนี้จะมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ส่วน คือ

1. บทนำ
2. วัฒนธรรมไทยในกรุงเทพฯ จากมุมมองของชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 1-3
3. วัฒนธรรมไทยในกรุงเทพฯ จากมุมมองของชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4-ช่วง
เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475
4. วัฒนธรรมไทยในกรุงเทพฯ จากมุมมองของชาวตะวันตกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง-
สมัยปัจจุบัน
5. บทวิเคราะห์สรุป

หัวข้อต่างๆ เหล่านี้ น่าจะแสดงให้เห็นถึงพลวัตในทิศทางต่างๆ ของกรุงเทพฯ ในแต่ละยุคสมัย
ผ่านชาวตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาในกรุงเทพฯ ด้วยจุดประสงค์และภาระหน้าที่ ที่แตกต่างกัน แต่ได้มี
การจดบันทึกและสังเกตการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ ในหลายแง่มุมและในบางแง่มุมก็ทำให้
เข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ด้วย